

James E. Goering, *The Letter of Ammon and Pachomian Monasticism*, Walter de Gruyter, Berlin, New York 1986, σελ. XI/307.

Ἡ Ἐπιστολή τοῦ ἐπισκόπου Ἄμμωνος πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον περὶ τῆς μοναστικῆς ζωῆς εἰς τὸ συγκρότημα τῶν μονῶν τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρύσει ὁ Παχώμιος καὶ συνέχισεν εἰς τὴν διοίκησιν του ὁ διάδοχός του Θεόδωρος εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι βιβλίου.

Εἰς μίαν τῶν μονῶν τοῦ συγκροτήματος τούτου, τὴν Βαῦ ἢ Παβαῦ, εἶχε θητεύσει ἐπὶ τρία ἔτη ὁ Ἑλληνομαθῆς δεκαεπταετῆς νέος Ἄμμων παρακινήθεις ἀπὸ τὰ κηρύγματα τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου, ἐγκωμιάζοντος τὸν μοναχικὸν βίον. Οὗτος ἦτο τέκνον Αἰγυπτίων εἰδωλολατρῶν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ὁποίων εἰσηλθὲν εἰς τὴν μονὴν τῆς Βαῦ τῷ 352 καὶ διέμενεν ἐκεῖ ἐπὶ τριετίαν. Μεθὲν ἀπελθὼν πρὸς συνάντησιν τῶν γονέων του μετέβη κατόπιν εἰς τὰς μονὰς τοῦ ὄρους Νιτρία τῆς Κάτω Αἰγύπτου, ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ 40 ἔτη καὶ ἀπέκτησε τὸν βαθμὸν τοῦ ἐπισκόπου. Παρὰ τοῦ Ἄμμωνος τούτου ἐζήτησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος πληροφορίας περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου τῶν μονῶν τοῦ Παχωμίου, περὶ ὧν εἶδε καὶ ἔμαθεν ἐκεῖ, ὅτε κατὰ τὴν νεότητά του ἐθήτευσεν ἐπὶ τριετίαν εἰς τὰς μονὰς ἐκεῖνας. Καὶ ὁ Παχώμιος ἔγραψε τὴν Ἐπιστολὴν (Er. Am.).

Ἡ Er. Am. ἑλληνιστὶ γεγραμμένη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1680 ὁμοῦ μετὰ τινων κειμένων τοῦ Παχωμιακοῦ Corpus. Εἶτα ἐξεδόθη μεταγενεστέρως ὑπὸ διαφόρων ἐκδοτῶν. Νῦν ἐκδίδεται καὶ πάλιν ἐπὶ τῇ συγκυρίᾳ τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν Παχωμιακῶν ἐρευνῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἀνευρέσεως παπυρικοῦ κειμένου τῆς Ἐπιστολῆς τῷ 1945 ἐν Nag Hammadi τῆς Θηβαΐδος εἰς Ἄνω Αἰγύπτου ἐν πίθῳ ὁμοῦ μετ' ἄλλων 12 παπυρικῶν κειμένων Γνωστικοῦ καὶ Ἑρμητικοῦ περιεχομένου εἰς Κοπτικὴν γλῶσσαν. Ἡ εὑρεσις τῶν χρφ. τούτων ἐνέτεινε τὰς Κοπτικὰς σπουδὰς διὰ τε τὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ μοναχισμοῦ καὶ διὰ τὰς γνωστικὰς καὶ Ἑρμητικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῆς Er. Am. εἰδήσεις συνδέονται εὐθέως πρὸς ἀναλόγους πληροφορίας παρεχομένας ὑπὸ τῶν ἄλλων Παχωμιακῶν κειμένων-βιογραφία (Vitaе Pachomii), Ἀσκητικῆ, Κανονισμός (Regula)— πρᾶγμα ὅπερ ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἐκδότην τῆς Ἐπιστολῆς J. G. μακρὰν ἐρευναν πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν σχέσεων καὶ ἐξαρτήσεων μεταξὺ τῆς Er. Am. καὶ τῶν ἄλλων Παχωμιακῶν κειμένων, ἧτοι τῶν Sancti Pachomii Vitaе Graecae (G1, G2, G3, G4, G5, G6), τῆς Λατινικῆς μεταφράσεως τῆς G1 (D), τοῦ Βοχαΐτικοῦ βίου (Bo), τῆς Ἀραβικῆς μεταφράσεως τοῦ G1 (Am.), τοῦ «Λαυσαϊκοῦ» τοῦ Παλλαδίου καὶ Σαχιδικοῦ, Συριακῶν καὶ Κοπτικῶν κειμένων τοῦ κύκλου τούτου. Ἡ ἐρευνα ἐμπλέκεται καὶ πρὸς τὰς παλαιότερας ἀντιφερομένας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἂν ὁ Βίος G1 ἀποτελεῖ τὴν ἀρχικὸν καὶ ἀθθεντικὸν βίον τοῦ Παχωμίου καὶ ἐπομένως ἐξ αὐτοῦ ἀντεγρᾶφη ἢ Κοπτικῆ μεταφράσις καὶ οἱ λοιποὶ ἑλληνόγλωσσοι καὶ ἀλλόγλωσσοι Βίοι ἢ τούναντίον τὸ πρωτεῖον ἀνήκει εἰς τὴν Κοπτικὴν Βιογραφίαν, ὁπότε ὁ Βίος G1 δὲν ἀποτελεῖ ἄλλο τι ἢ ἐράνισμα πληροφοριῶν ἐκ Κοπτικῶν πηγῶν.

Πόσον δυσχερὴς καὶ ἐπίπονος ὑπῆρξεν ἡ ἐρευνητικὴ προσπάθεια αὕτη τοῦ ἐκδότου καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν περιπλόκων στεμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀποτυπῶνται τὰ πορίσματα τῶν συγκρίσεων.

Οὐκ ὀλίγα προβλήματα παρουσιάζει καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ ὕφους τῶν κειμένων εἰς τὰ δύο κύρια χφφ. τὸ F τῆς Φλωρεντίας καὶ τὸ I τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων παρατίθενται πρὸς σύγκρισιν πλείστα περικοπαί. Ἐπειδὴ δὲ τὰ δύο ταῦτα κύρια χφφ., ἀλλὰ καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἀπόγραφα τῶν r καὶ A, ἀλλὰ γενικώτερον καὶ ἡ Συροαθηναϊκὴ ὁμάς χφφ. (Syr.) παρουσιάζουν πληροφορίας ἀναλόγους καὶ

παραλλήλους πρὸς τὰς τῆς Ep. Am. ὁ ἐκδότης ὑπεχρέωθη νὰ προβῆ εἰς ἀντιβολὴν ὄλων τῶν κειμένων τούτων καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὸ ὕφος τῶν (καὶ διὰ στατιστικῶν πινάκων) πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν σχέσεων, τῆς ἐξαρτήσεως καὶ τῆς ἐξελιξέως τοῦ κειμένου καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν τύπων. Οὕτω καθωρίσθησαν εὐρύτερα στέμματα καὶ ἡ ἐξάρτησις αὐτῶν καθ' ἕκαστον καὶ καθ' ὁμάδας ἐκ σειρᾶς ὑπαρχετύπων, εἰς οὓς ἐντάσσονται αἱ ὁμάδες καὶ τὰ καθ' ἕκαστον χφφ.

Ἡ ἐφαρμοσθεῖσα μέθοδος ἐρεύνης εἶναι ἡ συνήθης διὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ εἶναι προσεκτικὴ, ἐπιμελημένη καὶ ἀπογος. Ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, τοῦ Σοφοκλέους λόγου χάριν, ἡ ἀντιγραφή τοῦ κειμένου γίνεται ἐκ χφ. ἔχοντος σταθερὸν περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφεται λέξιν πρὸς λέξιν μὲ τὰ γνωστὰ μοιραῖα λάθη τῶν παραβλέψεων, τοῦ παρακούσματος, τῶν ὑπερπηδήσεων καὶ τῶν παραναγνώσεων. Ἐδῶ ὁμοῦ δίδεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι οἱ γραφεῖς τῶν χφφ. δὲν ἀντιγράφουν ἐν σταθερὸν κείμενον πιστῶς, ἀλλὰ μετασκευάζουν, ὡς ἐὰν ἡ πηγὴ τῶν δὲν ἦτο ἐν ἀλλὰ περισσότερα συγχρόνως κείμενα, ἐξ ὧν ἐπιλέγουν διατύπωσιν ἀνάλογον τῶν γραμματικῶν τῶν γνώσεων διαμορφουμένην: π.χ.

σελ. 146 στ. 9 Μουσαῖος δέ τις τοῦνομα μονάζων, Θηβαῖος F] Μοναχός τις Θηβαῖος τοῦνομα Ἰωσήφ ι. Σελ. 149 στ. 7-9 Εἶτα ἐπὶ πολὺ πρὸς Πατχέλφιον τὸν περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τῆς θνητῆς ἡμῶν σαρκὸς ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν παρατείνοντος καὶ διαβεβαιουμένου F] Εἶτα τὸν λόγον ἐπὶ πολὺ παρατείνοντος Θεοδώρου περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τῆς θνητῆς ἡμῶν σαρκὸς, καὶ διαβεβαιουμένου ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν ι. Σελ. 151 στ. 11-12 καὶ ἐξ ἑαυτῶν γενόμενοι F] καὶ ἐκπλαγέντες ι. Σελ. 151 στ. 28 ἐξ. Ἐπειδὴ δὲ ἑωρακότι μοι τοὺς ἀδελφούς σου τοὺς περὶ Θεοφίλον καὶ Κόπρην προσέταξεν γράψαι σοι, δηλῶν ὅτι F] Κι ἐπειδὴ ἑώρακα τοὺς περὶ Θεοφίλον καὶ Κόπρην ἀδελφούς σου γράφω σοι δι' αὐτῶν ι.

Μετὰ τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων τῶν χφφ. τοῦ Παχωμιακοῦ Ἑλληνικοῦ Corpus καὶ τῶν κειμένων τῶν (σελ. 1-102) ὁ ἐκδότης στρέφεται πρὸς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἄμμωνος καὶ διερευνᾷ τὰς ἱστορικὰς συνθήκας καὶ τὰ γεγονότα τὰ συνδεόμενα πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Ἄμμωνος χρονολογικῶς ἀπὸ τῆς εισόδου του εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Βαῦ τοῦ συγκροτήματος τῶν μονῶν τῆς Θηβαίδος ἐν Ἄνω Αἰγύπτῳ, ἔνθα ἦτο ἡγούμενος ὁ διάδοχος τοῦ Παχωμίου Θεόδωρος, μέχρι τῆς μετὰ τριετίας ἐξόδου του πρὸς συνάντησιν τῶν γονέων του. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τὸ διαχωρίζει εἰς τμήματα καὶ κεφάλαια ὑπὸ καταλλήλους ἐπιγραφὰς εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν, τὸ ἀναλύει φιλολογικῶς κατὰ παράγραφον καὶ ἀξιολογεῖ τὰς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἠθους τοῦ Παχωμιακοῦ μοναστικοῦ βίου, τόσον ὅσας εἶδε καὶ ἤκουσεν ὁ ἴδιος ὁ Ἄμμων, ὅσον καὶ ὅσας ἠρύσθη ἐκ διηγήσεως ἐπιφανῶν συμμοναζόντων, παραβάλλον αὐτὰς πρὸς ἀναλόγους εἰδήσεις παρεχομένας ὑπὸ ἄλλων Παχωμιακῶν κειμένων, οἷα οἱ Βίοι, ἑλληνικοὶ καὶ Κοπτικοί, ἡ Ἀσκητικὴ, ὁ Κανονισμὸς (Regula) κ.λ.π. Κατὰ τὸ ἔργον τῆς ἀναλύσεως ταύτης ὁ ἐκδότης ἀναφέρειται πάντοτε καὶ εἰς τὰς κρίσεις τῶν προηγουμένων ἐκδοτῶν (Veilleux, Chitty, Lefort, Halkin κ.λ.π.) (σελ. 103-122). Κατόπιν ὁ ἐκδότης παραθέτει τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἄμμωνος ἐφωδιασμένον μὲ τὰ δύο ὑπομνήματα, τὸ πρῶτον τῶν συσχετισμῶν τοῦ κειμένου πρὸς τὰ βιβλικὰ κυρίως χωρία, μεθ' ὧν συνδέεται καὶ τὸ δεύτερον, τὸ κριτικόν, περιέχον τὰς διαφόρους γραφὰς τῶν χφφ., τὰς εἰκασίας, διορθώσεις κ.λ.π. (σελ. 123-158). Ἡ σύστασις τοῦ κειμένου εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἀκολουθοῦσα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς γραφὰς τοῦ χφ. F, εἰς δὲ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα δίδονται ὄλαι αἱ διάφοροι γραφαὶ τῶν ἄλλων χφφ. Ἀκολουθεῖ ἡ εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν μετάφρασις τοῦ κριτικῶς συγκροτηθέντος κειμένου (σελ. 159-183), ἔπεται δὲ ὁ ἐκτενέστατος (σελ. 183-295) σχολιασμὸς τῶν φράσεων τοῦ κειμένου, ὁ δίδαν ἐπεξηγήσεις ἐπὶ ὄλων ἀνεξαρτήτως τῶν προκυπτόντων θεμάτων, ἱστορικῶν, γεωγρα-

φικῶν, πραγματολογικῶν πάσης φύσεως ἐν συνδέσει πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἄλλων Παχωμιακῶν κειμένων παρεχομένας εἰδήσεις ἢ ἄλλων συγγενῶν, ὡς τῆς Λαυσαϊκῆς ἱστορίας τοῦ Παλλαδίου καὶ τοῦ Βίου τοῦ Ἀντωνίου ὑπὸ Ἀθανασίου ἢ καὶ συσχετίσεις πρὸς γνωστικὰ κείμενα. Ὁ σχολιασμὸς αὐτὸς διαφωτίζει πλείστα θέματα τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἥθους τοῦ Παχωμιακοῦ κύκλου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Αἰγύπτου. Δίδονται ἐπίσης καὶ ἄλλαι πληροφορίες πάσης φύσεως, περὶ μονῶν, περὶ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν, περὶ τῶν ἐνιαχοῦ ἐμφανιζομένων ὑπερφυσικῶν τάσεων, περὶ τῶν ἡγετικῶν μορφῶν τῶν μονῶν, περὶ τοῦ πνεύματος Ὁρθοδοξίας καὶ τῶν αἰρετικῶν συχνὰ ἀντιλήψεων, περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν αἵρέσεων καὶ τῶν διωγμῶν, περὶ δογματικῶν θεμάτων. Ἐκ τῶν ἐπεξηγήσεων τούτων παρέχεται ἀρκετὰ σαφῆς ἐντύπωσις περὶ τοῦ Παχωμιακοῦ μοναχισμοῦ καὶ τῶν σχέσεών του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ δίδει ὄχι μόνον μίαν ἀρκετὰ προσεκτικὴν καὶ ἐπιμελῆ διερεύνησιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως, τοῦ ἐκδιδομένου ἔργου ἐν συναφείᾳ πρὸς ὅλον τὸν κύκλον τῶν κειμένων εἰς τὸν ὅποιον τοῦτο ἀνήκει, ἀλλὰ καὶ παρέχει ἕνα καθαρὸν κείμενον τῆς Ἐπιστολῆς μετὰ τὸ ὑπομνημά του, καὶ τὸ κυριώτερον παρέχει τὴν προσωπικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐκδότου διὰ τῆς μεταφράσεως συνοδευομένης ἀπὸ ἕνα διαφωτιστικώτατον ὑπόμνημα σχολιασμοῦ, ὅπερ διευκολύνει τὴν πλήρη κατανόησιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθεμένων γεγονότων.

Ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις βιβλιογραφίας κατ' ἐκλογὴν (σελ. 296-303), πινάκων τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν χωρίων συγγραφέων (σελ. 303-307).

Ἡ μέθοδος, αἱ κρίσεις, αἱ ἀξιολογήσεις, αἱ ἐκτιμήσεις καὶ τὸ ὅλον ἔργον φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς εὐσυνειδησίας εἰς βαθμὸν λίαν ἱκανοποιητικόν.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Miroslav Marcovich, *Hippolytus Refutatio omnium haeresium*, Patristische Texte und Studien Bd. 25. W. de Gruyter. Berlin New York 1986. σελ. XVI / 541, τιμὴ DM. 298.

Ἡ παροῦσα ἐπιβλητικὴ ἔκδοσις τοῦ *Κατὰ πασῶν αἵρέσεων Ἐλέγχου* τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Ἰππολύτου (συγγραφή 222-235 μ.Χ.) ἀποτελεῖ ἀληθῆ ἄθλον προσφορᾶς τοῦ ἐκ τῶν πλέον ἐγκρίτων σημερινῶν φιλολόγων καθηγητῶν M. Marcovich. Ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἀπήτησεν ἐργασίαν διαρκῆ 24 ἐτῶν, ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ προσέφερε ἀδιάκοπον εἰσφορὰν εἰς τὸ πεδίου τῆς ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν Προσωκρατικῶν διὰ τῆς κλασσικῆς περιόδου μέχρι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς μνημειώδους ἐκδόσεως τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἀπειραρίθμων μελετῶν, ἄρθρων εἰς τὴν RE καὶ πλήθους δημοσιευμάτων. Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ, ὅπως καὶ ὅλαι τῆς σειρᾶς τῶν «Πατερικῶν Κειμένων καὶ μελετῶν» τοῦ Οἴκου W. de Gruyter διαφέρουν κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὰς παραδοσιακὰς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς λ.χ. αἱ τοῦ Οἴκου Teubner τῆς Λειψίας, ὅτι τώρα ὁ Πρόλογος καὶ ἡ Εἰσαγωγή δὲν γράφονται πλέον εἰς τὴν Λατινικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν, τῆς Λατινικῆς περιοριζομένης μόνον εἰς τὰς ἐνδείξεις τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ ἐλαχίστας ἄλλας.